

Östersjön som en förutsättning för mellan- och senneolitisk utveckling

Stenåldersboplatsen Pyheensilta i Virmo socken (Mynämäki) i Egentliga Finland upptäcktes 1938, och utgrävningar utfördes samma år under ledning av Jouko Voionmaa och C.F. Meinander. Den sistnämnda publicerade materialet, som härstammade från ett grävningssområde om ca 200 m² (Meinander 1939, 28—32). Efter det har nya undersökningar utförts vart tjugonde år (C.F. Meinander 1959, 1960, Lea Väkeväinen 1978, Anne Vikkula 1979) och totalt har ett område på 1370 m² undersökts. Det viktigaste materialet framkom under Meinanders senare undersökningar åren 1959 och 1960 och har delvis publicerats av mig (Vikkula 1984, 51—59). Boplatsen är numera helt förstörd av grustäkt.

Genom Meinanders artikel blev termen Pyheensiltaskedet introducerad som den sista kamkeramiska perioden i Finlands stenålderskronologi. Ändå räckte det nästan femton år innan Pyheensiltakeramik ånyo påträffades — boplatsen Lyytikänharju i Harjavalta socken (Satakunda) publicerades av Torsten Edgren år 1956. Den tredje viktiga boplatsen är tillsvidare opublicerad. Den ligger endast en kilometer från Lyytikänharju och kallas Hiitteenharju.

Skärvor av Pyheensiltakeramik har dock hittats också på flera andra boplatser, men i den arkeologiska litteraturen är de med undantag av några hänvisningar okända. Sammanlagt är 23 boplatser nuförtiden kända, men bara några av dem kan jämföras med de tre ovannämnda i fråga om fyndmaterialets mängd och kvalitet. Ofta är det svårt att skilja Pyheensiltaskärvor från annat boplatismaterial.

Pyheensiltaskedet karakteriseras av både keramik och stenföremål. Kärlden har ofta ornerats med smala kamstämplor (bild 3:a,b), ovala avtryck eller streckavtryck, men några andra mera sällsynta motiv förekommer också (ovala kamstämplor, nagelavtryck, smågropar, punkter, cirkelavtryck och triangulära avtryck). Orneringselementen är oftast ställda i horisontala rader, som utformas av sneda avtryck. Det snett ställda avtrycket är ett ledande element också i andra mönster, men vertikala eller horisontala eller horisontalt löpande linjer förekommer också, speciellt på keramik från själva Pyheensiltaboplatsen. På kärllkanten har använts samma element som på kärllväggen, men den är dock ofta oornrad. Orneringen är alltid tämligen gles och stora gropar förekommer inte.

Kärllväggens form är en viktig egenskap hos Pyheensiltakeramiken, emedan den utgör den tydligaste skillnaden gentemot de övriga kamkeramiska stilarterna. Den raka kärllväggen är allmännast, men en mer eller mindre profilerad form uppträder också. Starkt inåtböjd vägg förekommer hos några kärll. Kanten är rak eller inåtlutande och utan förtjockning. Kärllens storlek varierar mellan små koppar (diameter under 10 cm) och stora kärll med en diameter över en halv meter. De flesta mäter dock 10—50 cm i mynningsdiameter. Bottenskärvorna är inte många, men med undantag av en bit från ett kärll med flat botten från boplatsen Hiitteenharju är de alla från spets- eller rundbottnade kärll.

Utbredningskartan över Pyheensiltakeramikens fyndplatser visar (bild 1), att fem naturgeografiskt olika områden kan urskiljas. Den österbottniska gruppen med tre boplatser är i förbindelse med åar — alla är belägna nära dåtida åmynningar. Vid Kumoälvs vattensystem är fem boplatser belägna. De ligger antingen nära forntida åmynningar eller vid insjöar. Boplatserna vid Finska viken (10 st.) har legat i olika slags miljöer, oftast vid en vik eller ett sund, inte långt från små åar, men också på öar i den inre skärgården. Sjön Ladoga med en boplatser utgör den fjärde miljöenheten, och i Kainuu finns det en grupp om fyra vid insjöstränder belägna boplatser, där det hittats bl.a. Pyheensiltaliknande keramik.

Utbredningskartan visar alltså klart, att befolkningen haft behov av att bo vid öppna, lätt segelbara vattenvägar. Kymmeneälvs vattensystem saknar helt fynd, vilket möjligen beror på de stora och svåra forsarna i älvens huvudfåra.

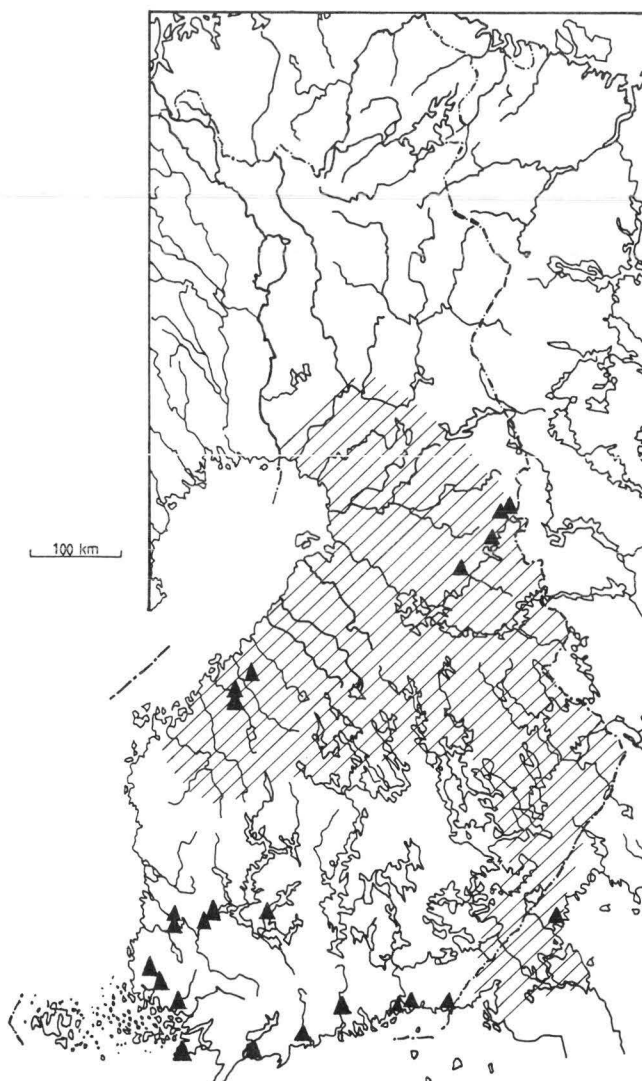

Fig. 1. Utbredningskarta över Pyheensiltakeramikens fyndplatser (trianglar) och de asbestkeramiska Pöljä- (och Kierikki-) stilarna (skraffering) enligt Huurre 1979, 75.

Utgående från keramiska fynd är det inte lätt att finna tydliga likheter mellan Pyheensiltaskedet och andra inhemska eller utländska perioder. Pyheensiltakeramiken är nämligen ofta mycket porös och dåligt bevarad, och vittrade skärvor förekommer i stora mängder. Den kamkeramiska traditionen har i varje fall spelat en stor roll för stilens uppkomst — det kan man se i kamstämpelns popularitet samt i den spetsbottnade käriformen. Det är troligt, att denna tradition inte kvarlevt i Finland under den s.k. Uskelakeramikens tid (stil III:1), då kamstämpeln inte alls använts i ornamentiken, utan att den anammats från östligare kamkeramiska folk. Speciellt på området sydöst om Ladoga och Onega finns boplatser, som har en liknande keramik, t.ex. Modlona och Kargulino (Ošibkina 1978, se tab. 44, 59 o. fig. 20). Dessa boplatser kan med positiva resultat jämföras med Kierikkigruppen i nordöstra Finland (se Siiriäinen 1967). Kierikkikeramiken har gemensamma ornamentmotiv med Pyheensiltakeramiken, men den är nästan alltid magrad med asbest. Den kamkeramiska traditionens sista skede, som på ett stort område mellan Östbaltikum och Kamaälven (Krainov 1981, fig. 6) kan kallas sen Volossovo, avspeglas i både Pyheensilta gruppen och i de asbestkeramiska grupperna Kierikki och Pöljä (bild 1). Piestinakeramiken i Lettland är också liknande (se Latvijas PSR Arheologija, tab. 9).

Man kan också observera tydligt gemensamma drag hos Pyheensiltakeramiken och stridsyxekulturens snörkeramik. Meinander och Edgren har lagt märke till, att kamstämpellinjerna på Pyheensiltaboplatserna påminner om snörkeramikens snördekoration (bild 3:c; Meinander 1939, 43; Edgren 1970, 59). Den profilerade käriformen kunde i några fall spåras till snörkeramikens käriform, men det är naturligare att söka dess ursprung i den östsvenska gropkeramiken (som behandlas senare). Ornamentmönstret, som utgörs av horisontala och sneda stämplor (bild 3:e,g), är i allmänhet mycket sällsynt, men förekommer i Pyheensilta på fyra käril. Mönstret har också påträffats på boplatserna Kvarnabba i Pedersöre (Esse) på en skärva, som har ett liknande lergods som snörkeramiken. På boplatserna vid Liekolankatu i Vammala har hittats ett par skärvor, som liknar vulstornerade bitar (bild 3:d). Därtill har man på några till Pyheensiltagrupperna hörande boplatser hittat chamotteblandade skärvor (t.ex. Kaupintie i Helsingfors, Timonen i Evijärvi, Haapakallio i Vammala och Tuuli i Kotka). Också tydliga snörörnerade skärvor förekommer (Ruoksmäa i Askola, Nästinristi i Letala och Brunamossen i Pyttis). Tyvärr kan man inte observera någon stratigrafisk skillnad mellan Pyheensiltakeramiken och snörkeramiken (snörkeramik kan man ju hitta på betydligt äldre kamkeramiska boplatser, där det är alldeles omöjligt att betrakta dem som samtida). De dekorativa drag, som Pyheensiltakeramiken hämtat från snörkeramiken visar dock, att stridsyxekulturen redan hade inkommit före Pyheensiltastilens uppkomst.

Pyheensiltagrupperna har traditionellt kombinerats med den östsvenska gropkeramiska kulturen. Den profilerade käriformen är det viktigaste gemensamma draget. Under de två första skedena i den östsvenska Fagervik-kronologin (se Bagge 1951) är kärilen ofta utrustade med gropar, käriformen är sällan profilerad och ornamentiken påminner om den finländska Uskelastilens mönster. Under det tredje skedet förekommer ännu gropar, men den starkt profilerade käriformen blir allmänare och lermaterialet är ofta poröst (Bagge 1951, 73—78). Fagervik IV -skedet med få gropar och smala och glesa kamstämpelornament, t.o.m. horisontala kamstämpellinjer, påminner mest om Pyheensiltakeramiken. Den i Finland påträffade profilerade keramiken har gemensamma drag med alla Fagervikskeden, men dessa skärvor kan inte anses tillhöra den östsvenska gropkeramiska kulturen. De profilerade skärvorna är dessutom fåtaliga och har, förutom på boplatserna Pyheensilta hittats endast på boplatserna Lyytikänharju och Hiitteenharju i Harjavalta samt på Ristinpelto i Lundo. En på Hiitteenharju hittad

skärva ger bevis för direkta kontakter över Östersjön (bild 3:d). Den är nämligen starkt profilerad, porös och ornerad med smala kamstämpelavtryck, som snett ställda bildar horisontala band. Små otydliga gropar kan observeras på ytan. Skärvan hör till samma kronologiska skede som den östsvenska Fagervik III -periodens fynd (se Bagge 1951, fig. 4, 5). Hiitteenharjuskärvan är det enda beviset på de östsvenska gropkeramikernas vistelse på finska fastlandet, men på Åland har nog ett livligare samarbete försiggått. De åländska fynden är ofta så mångsidiga, att det är svårt att säga, om de tillhör den östsvenska kulturen eller de finska Uskela- eller Pyheensiltastilarna. De åländska fynden utgör likväl en bra grund för kronologiska jämförelser mellan finska och svenska stilar, vilket Meinander har bevisat (Meinander 1957), men de visar också, att havet under den här tiden blev en allt viktigare färdväg.

Pyheensiltgruppen karakteriseras inte enbart av keramiken utan också av skifferföremål. Den mest betydande är den långa och slanka och med ett rombiskt tvärsnitt utrustade pilspetsstypen, som i Finland kallas för Pyheensiltstypen och i Norge för Nyelvtypen. Sådana pilspetsar har i Finland hittats på nästan etthundra fyndplatser och tillsammans utgör de ungefär 300 exemplar. Därtill finns det 19 skifferpilspetsar, som har en tydligt avsmalnande tånge samt 46 pilspetsar med ett triangulärt tvärsnitt. Alla dessa typer är på något sätt kombinerade med Pyheensiltakeramiken, även om den sistnämnda typen ofta förekommer också med keramik av annat slag. De två förstnämnda typerna, som till formen inte avsevärt skiljer sig från varandra, förekommer också tillsammans med Kierikki- och Pöljäkeramik, och utbredningskartan över dessa föremål visar, att typerna också har använts på samma områden (bild 2).

Skifferpilspetsarna av Pyheensiltatyp är starkt koncentrerade till Finland och speciellt till Karelska näset, där tiotals fragment hittats på boplatserna i Kaukola. Utanför Finland har liknande skifferpilspetsar framkommit i första hand på den norska kusten. På Varangerområdet tillhör spetsarna den senneolitiska Gropbakkengenperioden (Simonsen 1961, 485). Spetsar hittade på det sydligare kustområdet är ofta mindre typiska (se Gjessing 1942, 169—170; Bjørn 1920, fig. 30), men i sydligaste Norge påträffar man plötsligt en stor men alldeles typisk Pyheensiltapilspets på fyndplatsen Jordveit. Andra fynd på platsen pekar på den senneolitiska tiden och fyndet har också tolkats som import från Varangerområdet (möjligen på grund av den osäkra dateringen; Bjørn 1920, 27—35, fig. 30; Gjessing 1942, 170). I Sverige känner man flera skifferpilspetsar på boplatserna Rörvik i Bohuslän, men dessa är inte alla så typiska (Janson 1936, 67—69). Keramiken liknar Pyheensilta- och Uskelastilen, men kärnen är flatbottnade som på den finska Kiukaikeramiken. Boplatserna har ofta daterats till slutet av den mellaneneolitiska samt till början av den senneolitiska tiden (Janson 1936, 57—75).

Öster om Östersjön har skifferpilspetsar av Pyheensiltatyp hittats i Estland på boplatserna Tamula, vars keramik påminner om Pyheensiltastilen, samt på boplatserna Loona med senneolitisk keramik (Jaani 1965, 22—24, 30—31, abb. 12:12, 19:2—3). I Lettland har några benpilspetsar framkommit, vilka till formen är identiska med Pyheensiltastilarna (se Latvijas PSR Arheologija 1974, tab. 4:6—8), men de bästa motsvarigheterna har dock påträffats på boplatserna Abora vid sjön Lubana. Tre skifferpilspetsar är kända, en av dem är en typisk Pyheensiltastilspets. Boplatserna Abora dateras till snörkeramikens och den tidiga bronsålderns tid (Loze 1979, 139).

Öster om Karelska näset har endast på en boplatser påträffats flera exemplar av ifrågasvarande pilspetsar; boplatserna Ala-Salmi ligger i Östkarelen. Därtill känner man ett par atypiska exemplar från Vita Havet och från trakterna söder om Onegasjön (Tretjakov 1972, 110).

Pyheensiltaskedet kan inte dateras direkt genom C14-dateringar, eftersom det inte finns ett enda godkänt resultat. Inte heller kan man använda strandförskjutningskro-

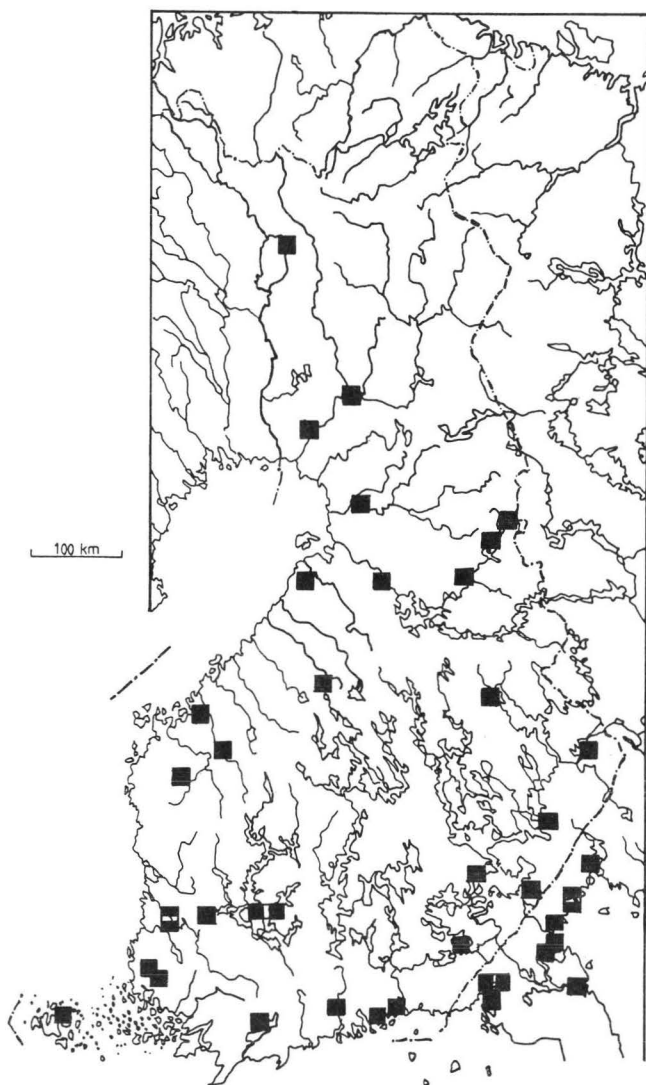

Fig. 2. Utbredningskarta över skifferpilspetsar av Pyheensilttyp. Ett tecken per grundkarta 10×10 km.

nologin med framgång; boplatserna är för det mesta antingen otillräckligt undersökta eller belägna vid åar. Man kan således datera skedet enbart utgående från typologiska drag. Stridsyxekulturen dateras enligt C14-analyser till 2500—2000 b.c. (bl.a. Hel-1006 4520 + 130 b.p., Ojonen 1983, 17—18; Hel-831 4320 + 170 b.p., Torvinen 1978, 77; 2180 + 80 b.c., Edgren 1970, 76), och enligt de gemensamma stildragen samt förekomsten på samma boplatser dateras Pyheensiltasketet till samma period, dock helst till dess senare hälft.

Utgående från finsk synvinkel finns det alltså tre olika faktorer, som i första hand bör iakttagas vid forskningen kring den mellan-neolitiska utvecklingen inom hela Östersjöområdet. Den första är den helt förändrade utbredningen av stenålders jakt- och fiskebosättning. Tidigare, under den typiska kamkeramikens tid, var hela insjöområdet i mellersta och östra Finland tätt bebott. Nu finns det två tydliga huvudrutter —

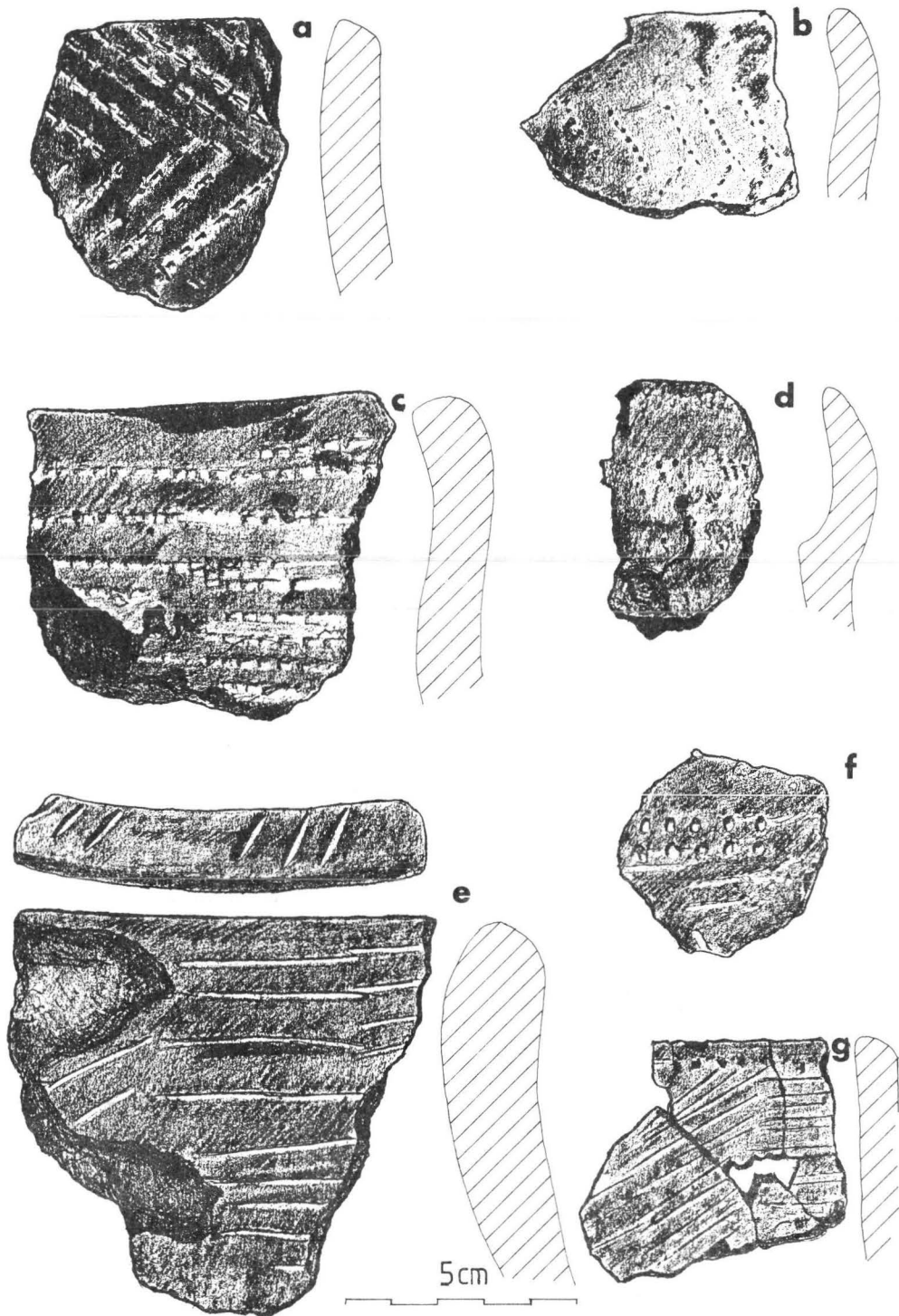

Fig. 3. Pyheensiltakeramik från olika fyndplatser. a, b, c, e — Mynämäki Pyheensilta, NM 15328:143, 207, 14775:265, 9. d — Harjavalta Hiittenharju, NM 20493:333. f — Vammala Liekolankatu, NM 18251:218. g — Pedersöre Kvarnabba, NM 10173:11. Teckning J. Laurén.

den östliga går från Karelska näset via Vuoksen mot norr ända till norra Ishavet och den västliga är sjövägen längs Finska och Bottniska vikens kuster samt inåt landet via Kumoälv. Att Kymmeneälvs vattensystem inte längre utnyttjades kan lätt förklaras. Man använde stora och tunga båtar i stället för skidor, slädar och ekor, och ville eller kunde inte segla på den forsande Kymmeneälven.

Den andra faktorn är, att man aldrig före Uskela- och Pyheensiltatiderna seglat över Östersjön (d.v.s. vi har inte ett enda bevis på sådana färder). Nu hittar vi liknande fynd över hela Östersjöområdet, och i synnerhet den östsvenska gropkeramiska kulturen, som favoriserade de stora öarna, verkar ha varit bunden till havet.

Den tredje faktorn är, att under den här tiden kom också stridsyxekulturen till det ifrågavarande området. Om vi antar — vilket inte godkänns av alla (Malmer 1962, 792—798) — att stridsyxekulturens representanter var ett främmande folk, nykomlingar, kan vi också anta, att deras levnadsätt var en shock för jakt- och fiskepopulationen. Det var åtminstone i Finland en helt ny idé att äga djur och möjligen också att äga mark. Därutöver medförde stridsyxefolket någonslags kunskap om metall, vilket troligen också förorsakade oro.

Trots att stridsyxefolket på det nordligaste utbredningsområdet inte kunde leva på samma sätt som på kontinenten och var tvungen att anpassa sig till de ursprungliga människornas levnadsätt kan vi anta, att deras nya idéer förorsakade en mellan-neolitisk kris, som inom östersjöområdet ledde till olika senneolitiska kulturer och olika ekonomiska nivåer. Denna kris var också en förutsättning för bronsålderns ekonomi. Hypotesen måste prövas och undersökas noggrant, speciellt ur en ekologisk synvinkel samt för alla östersjöländers del. Men redan nu kan man säga, att Östersjön som färdväg var en viktig förutsättning för den mellan-neolitiska krisen och den därpå följande utvecklingen.

L i t t e r a t u r

- Bagge, Axel, 1951. Fagervik. *Acta Archaeologica* XXII.
- Björn, Anathon, 1920. Træk av Søndmørs stenalder. *Bergens Museums Aarboek* 1919—20. *Hist.-antikv. række nr. 4.*
- Edgren, Torsten, 1956. Stenåldersboplassen Lyytikänharju i Harjavalta socken. *Finskt Museum* 1956.
- Edgren, Torsten, 1970. Studier över den snörkeramiska kulturens keramik i Finland. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 72.
- Gjessing, Gutorm, 1942. Yngre steinalder i Nord-Norge. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie B, XXXIX.*
- Huurte, Matti, 1979. *9000 vuotta Suomen esihistoriaa.* Keuruu.
- Jaanimäe, L., 1965. Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetland. *Finskt Museum* 1965.
- Janson, Sverker, 1936. En boplatz från yngre stenåldern vid Rörvik. *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings Tidskrift.*
- Krainov, D.A., 1981. K voprosu o proishozhdenii Volosovskoj kultury. *Sovetskaja arheologija* 1981/2.
- Latvijas PSR Arheologija 1974. Riga.
- Loze, I.A., 1979. *Pozdnij neolit i rannaja bronza Lubanskoj ravniny.* Riga.
- Malmer, Mats P., 1962. Jungneolithische Studien. *Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, N° 2.*
- Meinander, C.F., 1939. Pyheensilta stenåldersboplatz. *Finskt Museum* 1939.
- Meinander, C.F., 1957. Kolsvidja. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 58.
- Ojonen, Sinimarja, 1983. Vantaan Myyrmäen Jönsaksen radiohiiliajoitukset v. 1975—77. *Karhunhammas* 7.
- Ošibkina, S.V., 1978. *Neolit Vostočnogo Prionežja.* Moskva.
- Siiriäinen, Ari, 1967. Yli-lin Kierikki. Asbestikeraaminen asuinpaikka Pohjois-Pohjanmaalla. *Suomen Museo* 1967.
- Simonsen, Povl, 1961. Varanger-funnene II. Fund og udgravninger på fjordens sydkyst. *Tromsø museums skrifter vol. VII, hefte II.*

Torvinen, Markku, 1978. Liedon Kukkarkosken kivikautinen kalmisto. *Suomen Museo* 1978.

Tretjakov, V.P., 1972. *Kultura jamoišna-grebenšatoj keramiki b lesnoj polose Jevropejskoj tsasti S.S.S.R.* Leningrad.

Vikkula, Anne, 1984. Pyheensilta Ceramics — Facts and Theories. *Iskos* 4.